

Psikanalitik ve Psikodinamik Perspektiften Din ve Maneviyat

Muhammed Erdinç TÜRK¹

Mustafa BİLİCİ²

ÖZ

Bu gözden geçirme çalışmasının amacı, din ve maneviyat kavramlarını psikanalitik ve psikodinamik ekollerinde arşiv tarama yöntemini kullanarak incelemektir. Psikolojinin Tanrı, din ve maneviyat ile ilgili çalışmaları son yıllarda artarak devam etmektedir. Ebeveyn ile kurulan ilişki ve çocukluk dönemi tecrübeleri ile nevroz arasında bir bağlantı olduğunu iddia eden Freud, Tanrı ve din konularında ilkel kabilelerin ritüellerini, kurulan ilişkilerin benzerliğini örnek göstererek dini bir nevroz olarak tanımlamıştır. Bir dönem takipçisi olduğu psikanalizden ayrılan Jung ise bilinç, kişisel bilinç dışı ve kolektif bilinç dışı kavramlarını geliştirmiş, 'analitik psikoloji' adını verdiği yaklaşımla insan ve davranışlarını ele almıştır. Jung, Tanrı'nın aşkınlığı hakkında herhangi bir fikir bildirmemekle birlikte dini kolektif bilinç dışı ile ilişkilendirmiş ve bir arketip olduğunu iddia etmiştir. Jung'a göre Tanrı imgesiyle dinî ritüeller ve tecrübeler aracılığıyla karşılaşılabilir. Ayrıca din, psikolojik gerçeklik kapsamındadır. Bağlanma ve nesne ilişkileri kuramları ise din ve maneviyat fenomenlerini anne ile kurulan ilişki ve çevre perspektifinden ele almaktadır. Bu ekol ve yaklaşımların modern psikolojide popülerliğini koruduğu gibi din ve maneviyat konularında da hâlen etkili olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Psikanaliz, Psikodinamik, Kuramlar, Din, Maneviyat.

Religion and Spirituality from the Psychoanalytic and Psychodynamic Perspective

ABSTRACT

The purpose of this review is to examine the concepts of religion and spirituality within the scope of psychoanalytic and psychodynamic methods using archive scanning method. Studies of psychology on God, religion and spirituality have been increasing in recent years. Claiming that there is a connection between the relationship with the parent and childhood experiences and neuroticism, Freud described the rituals of primitive tribes in God and religion as a religious neurosis, citing the similarity of established relationships. Leaving from psychoanalysis, which he followed for a while, Jung developed the concepts of consciousness, personal unconscious and collective unconscious, and dealt with people and their behaviors with an approach called "analytical psychology". Although Jung did not give any idea about God's transcendence, he associated religion with the collective unconscious and claimed to be an archetype. According to Jung, the image of God can be encountered through religious rituals and experiences. Also, religion is within the scope of psychological reality. Attachment and object relations theories deal with the phenomena of religion and spirituality from the perspective of the relationship established with the mother and the environment. It is seen that these methods and approaches maintain their popularity in modern psychology and are still influential in religion and spirituality issues.

Keywords: Psychoanalysis, psychodynamics, theories, religion, spirituality

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Psikoloji Bilim Dalı, m.erdincturk@gmail.com, ORCID 0000-0002-3527-3557 (Sorumlu Yazar)

² İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Psikoloji Bölümü, mustafa.bilici@izu.edu.tr ORCID 0000-0002-2393-1532

1. Giriş

Din; aşkın ve ruhsal öğelerle ilişkilendirilmiş Tanrı, inanç, görüş, ritüel, uygulama, davranış, ahlak, etik, din adamları, kutsal mekânlar gibi unsurlardan oluşan sosyokültürel bir sistem olarak tanımlanmaktadır (Brent, 2013). Maneviyatın ise üzerinde mutabık kalınan tek bir tanımı yoktur (Salsman ve ark., 2005). Bazı görüşler, maneviyatı din ile ilişkili bir etmen, yön, durum olarak tanımlarken (Schlehofer ve ark., 2008), bazı görüşler ise insanların kendisinden daha büyük bir şeye bağlılık duygusuyla tecrübe ettiği öznel deneyim, gelişim, dönüşüm olarak tanımlamaktadır (Saroglou ve ark., 2008). Disiplinler arası fikir alışverişi insanı ve davranışlarını anlama konusunda modern psikolojiye katkı sağlamaktadır. Din ve ruh sağlığı uzmanları arasında din ve maneviyatın insan üzerindeki etkisini anlamak amacıyla gerçekleştirilen fikir alışverişleri bu bağlamda önemli bir örnektir (Bloom, 2007). Din ve maneviyat konusunda Freud (1928), James (1902), Allport (1950) gibi düşünürlerin çalışmalarını 1960'lı yılların başlarından itibaren psikometrik ölçümlerin de yer aldığı çalışmalar takip etmiştir (Allport ve Ross, 1967; Gorsuch ve Venable, 1983; Batson ve ark., 1993; Genia, 1997). Din ve maneviyatın psikoloji ile ilişkisi hususunda birçok farklı kişi ve ekolün yaklaşımı öne çıkmaktadır. Varoluşçu ekole göre din, insanın tabiatında vardır, kendini gerçekleştirme ve anlam arayışı ile ilişkilidir. Önemli olan bireysel dini tecrübelerin anlamlandırılmasıdır (Ayten, 2017). Davranışçı ekole göre din ritüeller başka davranışlarda olduğu gibi bir uyarıcıyla ortaya çıkar. Ödül, taklit veya cezalandırma yöntemleriyle öğrenilir. Cennet, cehennem gibi kavramlar olumlu ya da olumsuz pekiştireç anlamını taşır (Wulff, 1991). Freud (1927), Tanrı fikrini baba imajının farklı bir versiyonu, dini ise bir tür nevroz olarak tanımlamıştır. Ayrıca otoriter dinin işlevsiz olduğunu iddia etmiştir. Jung (1938), din ve Tanrı algısını psikolojik bir rahatsızlık olarak değil, sağlıklı insanlarda önemli işlevlere sahip olan, kolektif bilinç dışının bir sonucu, bir arketip olarak açıklamıştır. Tanrı'nın aşkın ya da metafiziksel varlığı hakkında fikir bildirmemiştir. Psikodinamik yaklaşımlar ise bu fenomenlerin ilişkisini ebeveyn bakımı, bilinç dışı gerçekleşen süreçler ve çevre etkisi bakımından değerlendirmektedir.

Psikanalitik ve psikodinamik yaklaşımların takipçi ve uygulayıcı sayısı ortaya çıktığı tarihlerden beri giderek artmakta ve bu durum popülerliklerinin devam etmesini sağlamaktadır. Bu ekoller, insanı ve davranışlarını anlama sürecinde bireyin geçmiş dönem tecrübelerinin önemli olduğunu savunmaktadır. Din ve maneviyatta yaşamın her alanında etki gösteren fenomenler olduğu için bu ekollerin inceleme alanında yer bulmuştur ve bulmaya devam etmektedir. Bu gözden geçirme çalışmasının amacı psikanalitik ve psikodinamik ekollerinin din ve maneviyat hakkında fikirlerini incelemek, bu yaklaşımlara gelen destek ve eleştiriler hakkında bilgi vermektir. Çalışmada ilk olarak Freud ve Jung'un psikoloji teorilerine değinilmiş ardından bu kişilerin din ve maneviyat ile ilgili fikirlerine yer verilmiştir. Daha sonra psikodinamik ekolün bağlanma ve nesne ilişkileri kuramlarına göre din ve maneviyatı ele alış biçimleri hakkında bilgi verilmiştir.

2. Sigmund Freud ve Psikanaliz

Psikanaliz, Sigmund Freud'un fikirleri ve çalışmaları temel alınarak gelişen bir psikoloji teorisidir. Bu teoriye göre bireyin zihinsel süreçleri ve bilinç dışı etmenler arasında bağlantılar mevcuttur. Bireyin yaşamını etkileyen olumsuz durumların kaynağının bu bağlantılar olduğunu öne sürmektedir (Güleç, 2016).

Freud'un bilime özellikle Darwin ve Yunan mitolojisine olan ilgisi onu tıp kariyeri başlığı altında uzun bir yolculuğa çıkarmıştır. İlk çalışmalarını beyin anatomisi üzerine gerçekleştirmeye başlamış fakat yönünü sinirsel hastalıklara doğru çevirmiştir. Hipnoz tekniği ile tanıştıktan sonra uzun bir süre bu yöntemini kullanmıştır. Freud'un karşılaştığı vaka çeşitliliği arttıkça bu durum onu yeni denemelere sevk etmiş ve bu denemeler onu kendi tekniğini oluşturabilecek bir düzlemin içine getirmiştir (Freud, 1923).

Freud, zihinsel süreçler ve psikolojiye dair çalışmalarında bazı dönemsel terimler ve modeller kullanmıştır. *Topografik Model* bunlardan ilki olarak literatürdeki yerini almıştır.

2.1 Topografik Model

Freud, histerik semptomların temelini erken dönemde yaşanan cinsel taciz olduğu ve sonrasında yaşanan anıların kasten unutulduğu, böylelikle hipnoz sayesinde hatırlanabildiği yönünde fikirlere sahipti. Bu fikirleri dayanak noktası ise hipnoz altındaki histerik hastaların sorunlarını dile getirdiğinde duygusal boşalma (katharsis) yaşamalarıydı. Freud'a (1914: 40) göre nevrotik çatışmanın temelini kasten unutulmuş çocukluk travmaları oluşturuyordu ve ilk nevroz kuramını bu düzlemde oluşturdu. Freud'un bu değerlendirmeleri literatürde topografik model olarak yerini almıştır.

Topografik modele göre zihin Bilinç dışı, Önbilinç ve Bilinç katmanlarından oluşmaktadır. Zemininde bilinç dışı yer almaktadır. Sadece düşünme gücüyle kolaylıkla erişime açılmayacak bir yerdir burası ve Freud' a göre de zihnin doğuştan gelen katmanıdır. Zemin katın hemen üzerinde Önbilinç yer almaktadır ve burada da muhafaza edilen bilgiler düşünüldüğünde veya çağrıldığında bilince ulaşabilmektedir. En yukarıda ise bilinçli farkındalık katmanı yer almaktadır. İnsan davranışının temeli Freud'a göre görünmeyen etkenlerin yani bilinç dışı ve dürtülerin tatmin şekline ve tatminine bağlıdır (Gençtan, 2002:25) Topografik model bazı psikiyatrik bozuklukların sebebinin anlama konusunda yeterli olsa da birey davranışlarını açıklama konusunda yeterli değildi, böylelikle Freud, topografik modeli terk ederek *Yapısal Model* adını verdiği yeni bir model inşa etmeye çalışmıştır.

2.2 Yapısal Model

Yapısal model id, ego, süperegö üçgeninden meydana gelmektedir. İd, cinsellik ve saldırganlık olmak üzere iki etkenden oluşmaktadır. İnsanoğlunun doğumdan hemen sonra, sahip olduğu davranışlar, Freud'un haz ilkesi dediği, hemen doyuma ulaşma isteğine dayanıyordu. Freud'a (Freud, 1923:11) göre id sadece ve sadece kendi isteklerinin tatmine ulaşmasından başka bir şeyi umursamaz fakat doyum ya da tatmin her koşulda mümkün değildir. Tatmine ulaşamamanın çökkünlüğünü aza indirmek ve uyum derecesine yardım sağlamak amacıyla ego gelişimi gerçekleşmektedir

Ego, neden sonuç analizini gerçekleştirmeli, davranış sonrası olası durumların ön değerlendirmesini yapabilmeli, gerek görüldüğü durumda alternatif yönler ve yöntemler belirleyebilmelidir. Ego'nun işlevsellik içerisinde belirlediği yön ve yöntemler kesin doğruluk içermemektedir. Dolayısıyla temelini bakım verenin normatik değerlerinin içe atılmasıyla süperegö ortaya çıkmaktadır. Freud (1920:19), süperegönün vicdan ve ego ideali olmak üzere iki bölüme ayrıldığını öne sürmüştür. Vicdan kısmı, doğru ve yanlış davranışlarla ego ideali ise özgün potansiyelin gerçekleştirilebilmesiyle ilgilidir. Suçluluk, vicdana aykırı davranışların; kıvanç duygusu ise ego idealine paralel davranışların sonucunda ortaya çıkmaktadır.

Freud, bu teorilerin insan psikolojisine dair birçok kavramı açıklamaya yettiğini dolayısıyla farklı bağlamlarda da psikanalitik modellerin geçerliliğini katı bir şekilde savunmuştur. Yaşamının son yıllarında da din ve maneviyat bağlamına dair fikirlerini, oluşturmaya çalıştığı psikoloji teorilerini temel alarak açıklamaya çalışmıştır.

2.3 Freud'un Din ve Maneviyat Görüşleri

Yukarıda sade bir şekilde Freud'un psikanaliz kuramının doğuşu ve yolculuğuna değinilmiştir. Buradaki amaç daha sonra Freud'un din ve maneviyat üzerine olan fikirlerini de yine psikanaliz temelinde açıklamaya çalışmaktır. Bu bağlamda Freud'un yaşamına ve geliştirdiği fikirlerin kısmi temellerinin nereye dayandığına dair bazı bilgiler vermek faydalı olacaktır.

Freud, psikanaliz kuramının dünyada gelişimi ve anlaşılabilirliği arttıkça sadece ruhsal hastalıklar için kullanılan bir yapıdan daha çok insanı, toplumu anlamlandıran ve birçok farklı alanda yenilikçi fikirler barından bir yapıya dönüştürmeye çalışmıştır (Güleç, 2016). Freud'un *Die Zukunft einer Illusion* (Bir Yanılsamanın Geleceği, 1927) adlı eseri, bireysel ve toplumsal bazda

kültürel ilişkilerin ve dinin kökenlerinin psikanalitik bir bakış açısıyla yorumlanmasını içermektedir. Freud'a göre din, yaşadığımız mutsuzluk ve çaresizlik hislerinden kurtulmak için zihnimizi yönlendirebildiğimiz aktif alanlardan biridir. Fakat bu duygulardan kurtulmak için dinin yeterli olmadığını savunur. Din kavramına sığınarak bu düşüncelerden kurtulmak isteyip kurtulamayan insan sayısı arttıkça dini çözümlerin gerçekleşeceğini iddia eder (Freud, 1927;195). Aynı eserinde Freud, uygarlığın mutluluk getirmediğini fakat birlik içinde yaşayabilme kapasitesini artırdığını ve bu durumun dinle değil bilimle mümkün olduğu görüşünü savunmuştur.

Freud' a göre insanın temel duygusu mutsuzluktur. Kültürün ve doğal felaketlerin etkileri insanı çaresiz bırakmıştır ve uygarlık, aslında tabu ve yasaklarla ayakta kalabilmiştir. Bu süreçte toplumsal normların içselleştirilme sürecinde anne baba ilişkilerinde sınır ve cezanın önemine değinmiştir. Freud'un bu görüşlerinde mensubu olduğu dinin etkisi de olduğu düşünülmektedir. Yahudilikte işlenen günahların karşılığı olarak cezalandırma ve karşılığında bedel ödeyerek bağışlanma ritüelleri mevcuttur.

Freud, *Totem und Tabu* (Totem ve Tabu, 1913) eserinde insanoğlunun tarihsel yolculuğunun farklı sistemlere sahip üç farklı dönemden geçtiğini ileri sürmüştür. Bu dönemler mitolojik, dinsel ve bilimsel olarak isimlendirilmiştir. Mitolojik dönem olarak adlandırdığı periyotta ortada henüz bir dinin olmadığını fakat insanlığın sahip olduğu dinlerin tabanının bu dönemde oluştuğunu savunmuştur. Freud'a (1913:13-39) göre mitolojide insanlar gaddar bir erkeğin hükmü altında sürüler hâlinde yaşamışlardır. Bu gaddar erkek, kendi oğulları da olsa sürüdeki kadınlarla birlikte olmak isteyen ya da herhangi bir hata yapan genç erkekleri yok eden bir hüküm şekline sahipmiş. Bu hüküm ise erkek oğulların el birliğiyle babalarını öldürmesiyle bitmiştir. Bu gaddar babanın ortadan kalkması da onu öldüren erkek kardeşler arasında bir tür bağın gelişmesini sağlamıştır. Farklı farklı kabilelerden evlenmenin yasal olduğu bir süreci beraberinde getirerek toplulukların birleşmesini sağlamıştır. Babanın yokluğunda kabile erkeklerinin yaşadığı baba arayışı sonucunda totemik bir sistem gelişerek babanın yerini bir 'hayvan' almıştır. Bu hayvan, simgesel olarak kabilenin sahibi ve koruyucusu olarak görülmüş, zarar verilmesi ve yok edilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Fakat yılın belirli bir zamanında kabilenin kardeş erkekleri, baba temsili bu hayvanı öldürüp yedikleri şölenler düzenlemişlerdir.

Freud, *Der Mann Moses und die monotheistische Religion* (Musa ve Tektanrıcılık, 1939), eserinde tek tanrılı dinlerin doğuşunu mitolojik dönem olarak adlandırır ve bu görüşlerini Darwin'in yaklaşımlarıyla yoğurur. '*Totem ve Tabu*' eserinde ise bu düşüncelerini Yahudilik inancı ve Musa üzerinde yoğunlaştırarak, Yahudilikle mitolojik dönem arasında birçok benzerliğin olduğunu öne sürer. Freud; yukarıda bahsedilen şölendeki ritüeli, primal babayı öldürme olarak isimlendirmiş ve Musa nezdinde yeniden tekrarlandığını öne sürmüştür. '*Musa ve Tektanrıcılık*'ta Freud' un ortaya koyduğu tezler hem tarihsel bakımdan hem de oluşan ritüellerin temelini anlama açısından dini öğretilere göre radikal farklılıklar içermektedir (Freud, 1939). Dolayısıyla bu farklılıkları anlamak adına bu eserindeki tezlerine yer vermek, Freud'un 'din ve inanç' konusunda fikirlerini ve dayanaklarını anlama adına yardımcı olacaktır.

Freud, mitolojik araştırmalar ve psikanalize dayandırarak açıkladığı tek tanrıcılık görüşüyle Yahudilik ve Musa hakkında birçok tez ortaya koymuştur. Bu görüşlerden biri, Musa'nın, Yahudi değil Mısırlı olduğu şeklindedir. Bu tezini bir adım daha ileriye götürerek Musa'nın sunduğu dinin, Mısır firavunu IV. Amenophis'in 'Aton' isimli dini olduğunu ve bu dinin ilk monoteist din olabileceğini savunmuştur. Erkeklerin sünnet olma şartı da yine Musa tarafından Mısırdan getirilmiştir (Freud, 1939:11). Freud'un bu konuda ortaya koyduğu oldukça iddialı

tezlerinden birisi de tarihte Mısırlı ve Medyenli olmak üzere iki Musa'nın olduğunu ve bu iki kişinin karıştırıldığını savunmasıdır. Mısırlı Musa'nın Yahudilerce öldürüldüğünü, Medyenli Musa'nın onun yerine geçirilmeye çalışıldığını savunmaktadır. Freud'a göre Mısırlı Musa'nın öldürülmesi, halkın pişman olmasını ve yukarıdaki ritüelde belirtildiği gibi yerine yeni bir Musa koyma isteğini aktive etmiştir (Freud, 1939:71). Ayrıca Musa'nın Yahudi değil Mısırlı olduğunu ileri sürmüş ve bu görüşü 'Musa' isminin bir Mısır ismi olduğunu ve 'çocuk' anlamına geldiğini söyleyerek savunmuştur. Ayrıca Musa, görece sosyolojik açıdan aşağı bir sınıftan gelmektedir ve bu niteliğe sahip birinin farklı sınıftan olan kişilere liderlik etmesinin mümkün olmadığını düşünmektedir.

Musa'nın Mısırlı olduğuna dair bir başka kanıt olarak 'sünnet' ritüelini göstermiştir. Musa'nın sünnetli olduğunu ileri sürerek o yıllarda sadece Mısır ve çevresinde sünnet ritüelinin uygulandığını savunmuştur. Kanıt olarak mumya ve mezarları göstermiş ve o dönemde başka hiçbir bölgede böyle bir ritüelin olmadığını öne sürmüştür.

'Totem ve Tabu'daki mitolojik baba figürü; tüm güçlü, gaddar, saldırgan ve otoriter bir kişiliği temsil etmektedir ve bu kişi, cinsel doyum taleplerini reddettiği için oğulları tarafından öldürülmüştür. Musa'nın öldürülmesini Freud bu duruma benzemeyen noktalarla ilişkilendirmiştir. Freud, Musa'nın en güçlü primal baba simgesi olmaktan çok, düşüncelerini halka kabul ettirme huşuna binaen öldürüldüğünü savunmaktadır. Fakat bu durumdan ortak bir çıkarım yaparak farklı sebeplerden olsa bile öldürülen figürlerden sonra pişmanlık duygusunun ağır bastığını ve farklı dönemlerde tekerrür eden aynı olay örüntüleri olduğunu belirtmektedir. İlkel baba figürünün de kendi oğullarını iğdiş ettiğini ve bunun Musa'nın sünnet ritüeli ile benzer amaçlar taşıdığını savunmuştur. Freud'un din ve inanç hakkındaki yorumları sadece 'baba' simgesi üzerine oluştuğunu öne sürdüğü Musevilik inancını kapsamamaktadır. Freud, Hristiyanlık inancını da bir 'oğul' dini olarak tanımlamaktadır ve sünnet edilmeyi babanın tüm güçlü yapısını ve normatik kurallarını kabul etmek olarak yorumlamıştır (Köse, 1998).

Freud'a göre Yahudilerin Tanrının emirlerine itaat etmedikleri düşüncesinin hâkim olması Tanrı'ya güveni sorgulamalarının da önünü almıştır. Toplumun yaşadığı hoşnutsuzluk ve mutsuzluk primal babayı öldürmemiz sonucu ortaya çıkmıştır. Hristiyan inancına göre İsa da bu suçluluk duygusundan kurtulmanın kefareti olarak kendini feda etmiştir. Musa'nın öldürülmesinden dolayı ortaya çıkan pişmanlık bir 'mesih' mitinin gelişmesini sağlamış olabilir. Fakat ilk mesih Musa olarak yer almışsa da İsa onun varisi olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla İsa, bu sosyo-psikolojik denklemde dirilen Musa anlamına gelebilmektedir. Yani yeniden dirilmesi ümit edilen primal babadır (Freud, 1939:97). Yahudi kültüründeki ilk ve en önemli travma Musa'nın öldürülüşü olarak nitelendirilmiştir. Dolayısıyla Freud, toplumda ortaya çıkan nevrozu, oluşan bu travmaya karşı geliştirilen savunmalara ve bastırılan öğelere bağlamıştır. İd-ego denklemi üzerinde bu durumu açıklamaya çalışan Freud'a göre geçmişteki travmalar bastırılır fakat bir hatırlatıcı olsun ya da olmasın idde bastırılan travmalar ego duvarını aşma ve bilince çıkma eğilimindedir. İdde yer alan dürtü ve travmalar sadece bireyin yaşadığı deneyimler sonucunda oluşmaz, bireyin doğuştan getirdiği tarihsel aktarımlar sonucu da oluşabilir.

Yukarıda belirtilen bilgiler ışığında Freud'a göre din, bir çocuğun babasının otoriter tavırlarından korkması ve aynı anda ona hayran olması sonucu, kendi kapasitesinden şüphe duyarak temellendirdiği güvensizlik duygusunun başka bir versiyonudur. Kendi yeterliliğinden şüphe duyan çocuğun, gerek baba figürünün davranışlarıyla içselleştirdiği süperego ile gerekse dürtüsel çatışmalarla başa çıkmak için yeterli çareler üretememesi, çocuğun aciz hissetmesi sonucunda dış gerçek dünya içinde çözüm bulamayıp ruhsal bir dünyada çözüm bulmasıyla sonuçlanır (Fromm, 1950:21). Tüm bu açıklamaları nedeniyle insan, din ve maneviyat kavramları ile ilgilenen birçok kişi, Freud'u din düşmanı olarak nitelendirir. Fakat Fromm için bu durum görece daha farklıdır.

Fromm; Freud'un bu görüşlerini, yaşamda zorluklar yaşayan bireylerin kendilerini yeterli hissetmedikleri anlarda yaşadıkları kaygı durumunu gidermek için başvurdukları ruhsal güçlere

ihtiyaç olarak yorumlar. Fromm, Freud'un "din bir yanılsamadır" derken kastettiği şeyin sadece dinî ritüelleri içermediğini, aynı zamanda dinin bir yanılsama şablonu yarattığını ve dini sorgulayıcı bir yapıda olmamasından dolayı eleştirdiğini aktarır. Ayrıca, Freud'un geçmişten gelen ve sorgulanmayan bazı dinî fikirleri, insanın gelişiminin önündeki engel olarak nitelendirmesinde doğruluk payı olduğunu savunur. Dinin, kıstaslar içerisinde sıkışıp kalmış kapalı anlayışını, mantıksal çerçevede temellendirmek ve eklektik bir biçimde ele almak akılcı ve özgür bir yapıyı sağlayabilir. Bireyleşme süreci kendi duyularına olan güven ihtiyacını fark etmesiyle paraleldir. Otoritenin baskısından kurtulmuş özgür ve yetkin bir birey olabilmenin yolu, kendini keşfedebilmekten, aklını kullanabilmekten ve başka bir şeye sığınmadan düşünme cesareti göstermekten geçer (Fromm, 1950:35).

Psikanalitik psikolojinin bir diğer önemli ismi olan Jung, Freud'un fikirlerine karşı yoğun ilgi duymuş, kendisi ile çalışma fırsatı yakalamıştır. Fakat süreç, Jung'u Freud'un hem bazı psikanalitik hem de Tanrı, din, maneviyat konularında fikirlerini tartıştığı hatta reddettiği bir noktaya getirmiştir. Bu bağlamda Jung'un psikanalitik teorisini, din ve maneviyat hakkındaki görüşlerini incelemek yerinde olacaktır.

3. C.G. Jung ve Analitik Psikoloji

Jung, dönemin popüler isimlerinden olan Freud'un fikirlerinden yararlanmaya başlamıştır. Freud ile mektuplaşmaya başlamış ve 1913 yılında ilk kez Freud ile yüz yüze görüşme fırsatı yakalamıştır. Freud'un kuramından oldukça etkilenmiş olan Jung, zamanla psikanaliz savunucusu hâline gelmiş ve Freud ile iş birliği içerisinde, psikanalizin işlevi ve yayılması konusunda çalışmalarda bulunmuştur. Freud ve Jung arasındaki bu sıkı dostluk ve bilimsel bağlantı, Jung'un Freud'un libido kavramını eleştirerek kendisi ve Freud'un teorik uyumsuzluğunu anlattığı '*Wandlungen und der Libido*' isimli eserin 1926 yılında yayınlanmasıyla bitmiştir. İlerleyen süreçte kendi terminolojisini oluşturan Jung, insan ve kültüre dair birçok kıymetli eser yazmıştır.

3.1 Arketipler ve Kolektif Bilinç Dışı

Jung, bireyin içinde yaşadığı çevrenin ve edindiği tecrübelerin, zihin işleyişinde tek başına söz sahibi olmadığını, insanoğlunun atlattığı badirelerin, hayatta kalmak için ürettiği stratejilerin, yaşadığı buhranların, yok olma korkusunun, güven ve rahatlık hissinin kolektif bir şekilde kodlandığını ve nesilden nesile aktarıldığını ifade eder. Kolektif bilinç dışının etkisindeki birey, bilinç dışında var olan içeriklerin nereden geldiğini bilmesede de ortaya çıkan davranış örüntülerinin tüm insanlığa ait olduğunu idrak edebilir (Jung, 1953:109).

Jung'un teorisine göre bireyin bir durum karşısında geliştirdiği davranışlar, çok daha önce yaşamış bireylerden aktarılan davranışlara benzer ve bu durumu 'arketip' olarak isimlendirir. Arketipler, kalıtım yoluyla aktarılmıştır ve bireysel tecrübelerle aktive olurlar. Jung'a göre arketipler ikiye ayrılır. Birincisi bilinç dışında ve gizil nitelik taşıyan arketipler, ikincisi ise bilinç düzeyine gelebilmiş arketiplerdir. Her iki durum için de bireyin deneyimlediği sürece göre arketiplerin aktive olma biçimleri söz konusudur. Bir etnik kökene ve dünya üzerinde belirli bölgelere ait olmayan bu arketipler, tüm insanlığın ortak değerleridir ve bu çıkarım Jung'un dünyanın birçok yerinde yaptığı gözlemlere dayanmaktadır. Yani kolektif bilinç dışının temeli arketiplerdir (Jung, 1976:17).

Teorisini dayandırabileceği noktalar arayışında olan Jung, mitolojik birçok araştırma gerçekleştirmiştir. Bu araştırmalar sonucunda, arketiplerin çok uzun bir süre önce gerçekleşen ve tekrar eden yaşantılarla oluşan duygusal ve imgesel yapılar olduğu sonucuna varmıştır. Arketiplerin sahip olduğu belirli güçler vardır. Üretkenlik, inanç ve kültür arketiplerin gücüyle paralellik göstermektedir. "Gölge", "persona", "anima", "animus" ve "kendilik" Jung'un ele aldığı ve en çok yer verdiği arketip şekilleri olarak bilinmektedir.

Gölge, bireyin bilinç dışında muhafaza ettiği hem iyiyi hem de kötüyü içeren, bilinçle çatışma hâlindeki yapıdır. **Persona**, bireyin kendisinin o olmamasına rağmen, başka bireylerin ve

kendisinin kendisine yüklediği yapılanmadır. *Anima*, kadının bilinç dışında var olan ve ruhsal süreçlerini tamamlayıcı nitelikte olan bir erkek figürünü temsil etmektedir. *Animus*, erkeğin bilinç dışında var olan ve ruhsal süreçlerini tamamlayıcı nitelikte olan bir kadın figürünü temsil etmektedir. *Kendilik*, tüm arketiplerin kaynağıdır. Bireyleşme sürecinin temelini oluşturur (Jung, 1964:14)

3.2 Jung'un Din ve Maneviyat Görüşleri

Carl Gustav Jung 1875 yılında Kesswil'de dünyaya gelmiştir. Babası Arapça ve İbraniceye meraklı olan, insanlar tarafından sevilen bir köy papazı, annesi ise otoriter ve kibirli olarak nitelendirilen bir ev hanımı idi. Annesinin babası Basel kilisesinde başrahiplik yapmış bir din adamıdır. Jung, çok küçük yaşlarda din ve dinî ritüeller ile tanışmıştır. Annesi ve babasının ailelerinden olan toplam dokuz kişi rahipti (Babaoğlu, 2002). Jung'un din ve maneviyat algısında aile geçmişinin önemli bir yer tuttuğu düşünülmektedir. Jung, din ve psikolojiye olan ilgisindeki artışın dönemin önemli isimleri olan Kant ve Hartmann'ı okumaya başlamasıyla artar (Shultz vd., 2002).

Jung'un hem insan psikolojisi hem tanrı hem de din üzerine olan fikirleri ve yorumları birçok farklı bölgede ve toplumda gerçekleştirdiği gözlemlere dayanmaktadır. Bu yönüyle Freud ile metod yönünden temel bir farklılık göstermektedir. Tanrı ve din konusundaki görüşlerini ortaya koyarken, yaptığı gözlemleri kullanmaya çalışsa da kültüre bağlı bazı soyut kavramları anlamlandırmak için genelleme yolunu seçmiştir. Jung, yaptığı gözlemler sonucunda dini "doğal psişik olaylar" olarak nitelendirmiş ve bu yüzden Freud ile fikir ayrılığı yaşamıştır. Jung'a göre Tanrı bireysel yaşantılar sonucunda, kişinin zihninde oluşturduğu bir varlıktır (Jung, 1961:195).

Yukarıda Jung'un arketip terimlerini tanımlarken bilinçte olan ve olmayan arketipler şeklinde bir ayrıma gittiğine değinmiştik. Din ve Tanrı, algılanan bir yapıda olduğu için bilinçte yer alan arketiplerdendir. Tanrı, imgesel bazda bir gerçektir fakat öznel bir fenomendir. Jung'un çözümlenmeleri arasında kolektif bilinç dışı terimini din için genelleştirdiği de görülür. Arketipler her bireyin sahip olduğu psişik gerçekliklerdir ve bu gerçeklikler belli başlı sembollerle dışsallaştırabilir.

Dinî ritüeller, Tanrı imgesini bilince getirmeye yardımcı olan arketiplerdir (Ayten, 2017). Birçok farklı toplum ve inanç sisteminde, işleyiş ve ritüel temelli benzerlikler de arketiplerle bağlantılandırılmıştır. Bu arketiplerin insanın çok üstünde bir yapıyla bağlantı kurabilmek ve bağlantıyı devam ettirmek gibi birtakım amaçları vardır. Kolektif bilinç dışında bulunan din, çocukluk arzularından ya da bireysel ihtiyaçlardan temel almaz, aksine bilincin de ötesinde yer alan tüm insanlığa ait birikimlerden temel alır. Bu temel, en eski ve en derinde olan imanla değil, inanç sistemiyle ilişkilidir. Jung'a göre iman sadece dinin içeriğinde olan bir başlık değildir aynı zamanda sosyolojik bir içerik de taşımaktadır. Örneğin kiliselerin belli zamanlarda koyduğu kuralların ya da yaptırımların insanları dinin özünden uzaklaştırdığını savunmuştur. Tanrıyı temsil eden kilise, kimi zaman yıkıcı bir güç haline gelerek insanın iman noktasını daha farklı kanallara aktarabileceğini öne sürmüştür. Ne kadar imanlı olursa olsun bir birey, yaşadığı yıkımlara kendi ruhsal dünyası içinde insanüstü bir yapı olmadan karşılık veremez. Yani sosyolojik unsurlar Jung için dinî tecrübelerle bağlantı içerisindedir (Jung, 1961:141).

Dini ele alış konusunda ampirik ve fenomenolojik bir yaklaşıma sahip olduğunu aktaran Jung, 'bakire doğum' örneğiyle bu yaklaşımını açıklar. Ona göre psikoloji, bilim olarak bu yaklaşımın doğru ya da yanlış olmasıyla ilgilenmez, böyle bir yaklaşımın var olmasıyla ilgilenir (Jung, 1938:23). Dini, 'isteğe bağlı olarak dinamik bir varlığa uymak' şeklinde tanımlar. Fazla terim kullanması konusunda eleştirilse de Jung, din ve maneviyat konusunda farklı terimler kullanmayı sürdürmüştür. 'Numinosum' bu farklı terimlerden birine örnek olarak verilebilir. Numinosum, sebebine bakılmaksızın bireyin kontrolünde veya iradesinde olmayan durumlardır ve bilinçte değişikliklere yol açar (Jung, 1960).

Jung, Tanrıyı sadece bir mit olarak nitelendirmez, bireyin içindeki tanrısallığın ortaya çıkışı olarak da ele alır ve psişede ortaya çıktığını savunur. Yalnızca Tanrı tezahürünü değil, dini ritüelleri, mitleri, şeytan, melek, kurban vs. dogmalarını da yine psişe içerisinde konumlandırır. Bu imge ve dogmalardan da öte aşkın varlıkların mevcudiyetiyle alakalı bir yargıya ulaşmaz. Sonuç olarak Tanrı arketipi psişedeki bir sembolizasyondur. Bu psişik sembol de daha öznel ve aşkın bir yapıdadır (Ayten, 2017).

Jung, din algısının bireyin bireyselleşmesine ve kişilik yapısının pekişmesine yardımcı olduğunu da öne sürmektedir. Dolayısıyla, dinleri dünyadaki en geniş kapsamlı psikoterapi sistemleri olarak da görmektedir. Freud'un fikirlerinin tersine Jung, din olgusunu bir psikopatoloji olarak ele almaz aksine nevrotikliğe çözüm sunan, sağlıklı bir yaşamın işareti olarak kabul eder (Jung, 1998: 43).

Tanrı arketipi ve kendilik arketipinin ortak noktası, bireyin bireyleşme sürecine katkı sağlamasıdır (Palmer, 1997). İnsanoğlunun sahip olduğu dürtülerin etkisi, bireyleşme kapsamında nasıl yadsınamaz bir yapıdaysa arketiplerin ve kolektif bilinç dışına ait unsurların etkisi de inkâr edilemez. Bu inkâr edilemez durum, bireyin sadece bireyleşme yolunda kendini bulmasını sağlamaz, ayrıca inancının belirlediği hedeflere ulaşmasını kolaylaştırır. Dolayısıyla hem Tanrı hem de kendilik arketipleri psişik bütünlüğü simgeler (Ayten, 2017).

Birey tanımlamadığı, bilmediği bir sembolü araştırırken bilinç dışı bir süreç yaşar. Kendi aklının anlayabileceğinin de ötesine, tam olarak kavrayıp tanımlamadığı kavramlar için de simgeler ve semboller kullanır. Jung (1964), Tanrı arketipinin ancak semboller yardımıyla anlaşılır hale gelebileceğini savunmaktadır.

Fromm'a (1950) göre Jung'un doğruluk kavramı kendi içinde tutarsız bir yapıdadır. Jung'un 'doğru bir gerçektir, bir yargı değildir' şeklindeki ifadesi için Fromm, analitik düzlemde düşünce var ise doğrudur görüşünü eleştirmektedir. Devamla düşüncenin içeriği sağlam temellere dayanmadan, gerçeklik bağlantısı sınırlanmadan, sadece "varlığı" düşüncüyü doğru olarak nitelememizi sağlamaz. Bir düşüncenin doğruluğu, toplum tarafından kabul edilmesine de bağlı değildir.

Jung'a göre din bilinçaltının birey üzerindeki etkisiyle ilişkilidir. Bu yaklaşıma göre ruh sağlığı yerinde olmayan bir bireyin sahip olduğu psikopatolojik belirtiler ve ruhsal yapılanma din ile açıklığa kavuşturulabilir. Bu yargıya da karşı çıkan Fromm, dinin psikanalitik bir olguya indirgenerek dünya üzerinde var olan birçok din ve inanç sistemi üzerinde genelleme yapılmasını eleştirir. Jung'un, birbirine ters düşebilecek ritüelleri aynı boyutta görme yanılığına düştüğünü savunur ve bu durumun bir değersizleştirme sürecine karşılık geldiğini ifade eder. Devamında, bilinçaltının dinsel bir olgudan fazlası olduğunu ve sadece bazı durumlarda dinsel olgularla ilişki içerisinde yer alabileceğini aktarır (Fromm, 1950:31).

Freud ve Jung'un fikirlerine ek olarak bireyin kişilik yapılanması dünyayı algılayış şekli ve davranışlarını anne bakımı ve çocukluk çağı tecrübeleri ile ele alan psikodinamik yaklaşım din ve maneviyata dair görüşlerini de yine bu bağlamda ortaya koymaktadır.

4. Bağlanma Kuramı ve Din

Bebğin ilk aylarında ihtiyaçlarını karşılayan kişi, yani "öteki", zamanla onun duygusal ve biyolojik ihtiyaçlarını da karşılamasıyla 'anne' olur. Bellek kazanımı yardımıyla çocuğun daha sonraki ihtiyaçlarının da karşılanması için başvuracağı kişi annedir. Kurulan bu ilişkinin sınırları, eksiklikleri ve yapısı yeni doğan bireyin bundan sonraki yaşantısında oluşacak kimlik ve kişilik yapılanmasında son derece önem taşıyacaktır (Bowlby, 1969).

Bebekler, bakım veren kişiye bağlanırlar fakat bu bağlanma ilişkisi içerisinde her bebek ve bakım veren kişi arasında kurulan ilişkide bireysel farklılıklar vardır. Bebeklerin bakım veren kişiye ihtiyaç duyması motivasyonel ve davranışsal bir sistem içerisinde yer almaktadır. Bebekler, ihtiyaç belirtmek istediklerinde ya da kaygı hissettiklerinde desteklenmek, güvende hissetmek ve korunmak amacıyla daha önceden belleklerinde yer edinmiş olan bir bakıcıyla yakınlık kurmak

isterler (Landa ve Duschinsky, 2013). Fark eden, duyarlı ve ihtiyaçları giderebilen bir bakıcının varlığında bebek, bakıcısını güvenli bir üs olarak kullanmaktadır (Howe ve David, 2011).

Kaufman (akt; Kirkpatrick, 2006), anne baba figürüyle özdeşleşme sonucu gerçekleşen bağlanmanın yapısı ve Tanrı figürü ile bağlanma arasında benzerlik olduğunu söyler. Çünkü Tanrı; ihtiyaç anında güvende hissettiren, koruyan, kollayan bir anne figürüne benzetilebilir. Yani, dinsel perspektiften bağlanma, o dini benimseyenler için kendilerini güvende hissettikleri bir alanın varlığına işaret eder. Dini ritüelleri gerçekleştiren bireyin motivasyon kaynakları arasında, güvenlik ihtiyacını karşılayan, huşu kaynağı olan, aşmakta zorlandığı sıkıntılara çözüm olabilecek bir Tanrı algısı vardır. Yapılan bir çalışmada, bireyin sahip olduğu Tanrı imajı ve aile arasındaki ilişki incelenmiş ve Tanrı'nın babadan çok anne figürüne benzediği ifade edilmiştir (Godin & Hallez, 1965 akt; Kirkpatrick). Yahudilikte Tanrı imajının daha çok baba figürü ile bağdaştığı bilinmektedir. Bu örnekler, bağlanılan anne-baba figürlerine göre değişen bir Tanrı imajının varlığına işaret etmektedir.

Bireyin bağlanma figürü ve bağlanma stili, edindiği tecrübeler dâhilinde gerçekleşir ve ihtiyaçlarını giderme ve başa çıkma yöntemlerini belirlemesini etkiler. Bireyin Tanrı ve din inancı da bu tecrübelerden etkilenebilir. Yapılan bazı araştırmalar, kişinin bağlanma stili güvensiz olsa bile dinsel inançlarla kendini güvende hissedebileceği bir alan oluşturabileceğini göstermektedir. 213 yetişkin katılımcıyla gerçekleştirilen bir çalışmada, yetişkin dindarlığının belirli yönleri ile (özellikle de bireyin Tanrı ile kişisel ilişkisi), çocukluktaki bağlanma tarzları ve ebeveyn dindarlığı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre “kaçıngan bağlanma” stiline sahip bireylerin “güvenli” ve “kaygılı bağlanma” stiline sahip bireylerden daha çok dini ritüellere bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca, ikircikli bağlanma stiline sahip bireylerin, ebeveyn dindarlığına bakılmaksızın hem ergenlik hem de yetişkinlik döneminde ani dini dönüşüm oranlarının önemli ölçüde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu sonuçlar, Tanrı ve dinin, kaçınma bağlanma öyküsü olan insanlar için telafi edici bir rol oynayabileceğini göstermektedir. Özetle Tanrının yedek bir bağlanma figürü olarak algılanabileceği gösterilmiştir (Kirkpatrick ve Shaver, 1990).

Granqvist ve Kirkpatrick (2013) yaptıkları çalışma ile din ve maneviyat üzerine yapılan araştırmalar için, “bağlanma” perspektifine göre beş merkezî teorik önerme sunmuşlardır. İlk olarak, din ve maneviyat algısının bağlanma sisteminin işleyişinden yararlandığını ve inananların Tanrı ile ilişkilerinin sembolik bağlanma ilişkileri olarak nitelendirilebileceğini savunmuşlardır. İkincisi, bağlanma ile ilgili zihinsel temsillerin genelleştirilmesinin din ve maneviyat bağlamında ifade edilebileceğini aktarmışlardır. Üçüncü önerileri ise bakım verenin niteliklerinin ve bağlanma stiline dinî ritüellere olan duyarlılığı etkilediği şeklinde olmuştur. Dördüncüsü, yetersiz ya da duyarsız bakım vermenin sonucu olarak gelişen güvensiz bağlanma stilleri sonrasında, kişinin kendini güvende hissedebilmesi için Tanrı figürünün yeni bir bağlanma modelinin gelişmesine yardımcı olabileceği şeklindedir. Beşinci olarak, Tanrı'ya bağlanmadaki bireysel farklılıkların, psikososyal uyum çerçevesinde değerlendirilebileceğinden bahsedilmiştir.

Psikodinamik ve psikanalitik yaklaşımlarda olduğu gibi bağlanma kuramı da insana dair birçok alanda farklı yönlerden ele alınabilecek bilgiler sunmaktadır. Bu farklı içeriklerin din ve maneviyat başlığında da birçok kavramsal çerçeve oluşturduğunu ortaya koyan araştırmalar yapılmıştır. Önceki kuramlara göre bağlanma kuramının daha bilimsel bir yapıya sahip olmasının, din, Tanrı ve maneviyat üzerine yapılan araştırmaların daha tutarlı sonuçlar vermesine katkı sağladığı söylenebilir.

5. Nesne İlişkileri Kuramına göre Din ve Maneviyat

Nesne ilişkileri kuramcılarının göre bireyin kişilik gelişimi sadece Freud'un Oedipus, dürtü ve içgüdü kavramlarıyla açıklanamaz. Freud bu kavramları açıklarken bireyin sahip olduğu yapılanmayı, yüksek oranda ebeveyn bakımıyla ilişkilendirmiştir. Klein, Winnicott, Fairbairn, Kohut ve Mahler gibi kuramcılar, kişilik ve kendilik gelişiminde, ebeveyn dışında, birçok nesne ile olan ilişkiye ve ayrılma-bireyleşme sürecinin önemine vurgu yapmışlardır.

Winnicott ‘geçiş nesnesi’ kavramını, bebeğin ben ve öteki ile ilişkisini anlamlandırma ve fark etme sürecini kolaylaştırmak için kullandığı bir nesne olarak tanımlamıştır (Winnicott, 1971:111). Geçiş nesnesi, bebeğin anlamlandırma sürecini kolaylaştırmakla kalmaz; kaotik süreçlerle baş etmesini, öznel ve yaratıcılık kavramların keşfetmesini de sağlar. Freud, bebeklerde ‘illüzyon’ kavramını, bebeğin sahip olduğu arzu nitelikli düşünceler olarak ele alırken, Winnicott ise illüzyonun bebeğin uyum sürecini artırıcı bir işlevselliği olduğunu savunmuştur (Heimbrock, 1991). Bu bağlamda geçiş nesnesi, Tanrı temsilini oluşturmada temel etkindir (Rizzuto, 2007). Tanrı algısı, bireyin kendini güvende hissettiği kişiler arası ilişkilerin prototipini elde etmesini sağlayan bir geçiş nesnesi niteliğindedir (LaMothe, 2010).

Kişiliğin gelişiminde ve bir netlik kazanmasında, bakım verenin tutumu ve çocuğun ihtiyaçlarını karşılama şekli son derece önemlidir (Kernberg, 2006). Çocuğun ihtiyaçları doğrultusunda, tatmin duygusunu yaşaması da ebeveynle kurduğu ilişkinin niteliğini belirleyebilmektedir. Zekâ gelişimi ve çevrenin etkisiyle çocuğun zihninde, ebeveynlerin sahip olduğu değerleri anlama ve yorumlamasına yönelik oluşacak şablonların, çocuğun bakım verenle kurduğu ilişkiye paralellik göstermesi söz konusu olacaktır. Omnipotan bir baba figürünü de aşan bir yapının olduğu düşüncesi ve ebeveynlerin manevi değerlerini öğretme şekli, çocuğun zihninde, inanca, dine ve Tanrı’ya dair belli başlı şemaların oluşmasına katkı sağlayabilir.

6. Sonuç ve Tartışma

Bu gözden geçirme çalışmasında psikanalitik yaklaşımın en önemli temsilcileri olarak kabul edilen Freud ve Jung’un psikolojik teorileri ve Tanrı, din, maneviyat konularındaki görüşlerine yer verilmiştir. Daha sonra psikodinamik yaklaşımın bağlanma ve nesne ilişkileri kuramlarına değinilmiş Tanrı, din ve maneviyat konularını ele alış biçimleri incelenmiştir.

Freud’un eserlerine baktığımızda, fikirlerini dayandığı birçok noktanın Yahudi kültürüne ait olduğu ve dolayısıyla bunun ne denli genellenebilir olduğu sorunu ortaya çıkmaktadır (Koç, 2001; Şentürk, 2004). Benzer şekilde Freud, bir taraftan toplumların dinsel yaşantılarını travma ile ilişkilendirirken diğer taraftan bu travmalar nedeniyle toplumların inanç sistemlerinde sürekli bir değişikliğin olmadığını da ifade eder. İnsanların psikolojik gelişimi konusunda fikirleri ileri süren Freud’un ‘din ve inanç’ bağlamında ortaya koyduğu düşünceleri uzun uğraşlar sonucu netleşmiştir. Fakat Freud, görüşlerini temellendirirken hiçbir dinî kaynağı referans olarak kullanmamış ve fikirlerini desteklemeyen kaynaklara pek az yer vermiştir (Ayten, 2017; Köse, 2016). Bireylerin inanç yapısı ve ritüellerini kendi kişilik yapılanmalarına göre farklı boyutlarda şekillendirdikleri görülebilmektedir. Dürtüsel davranan bireylerin, mensubu oldukları dinin kurallarını dürtü tatmini amacıyla yadsıdıkları ve farklılaştırmaya çalıştıkları aynı zamanda psikolojik ihtiyaçlarını gidermek için bir gereç olarak kullandıkları nevrotik bir yapıdan söz edilmektedir. Bu durum toplumsal kimliğin oluşmasında da etkin bir rol oynamaktadır (Düzgüner, 2008).

Jung, arketip ve kolektif bilinç dışı kavramlarını geliştirmiştir. İnsan ve dinin temelini kolektif bilinç dışında yer alan arketipler olarak nitelendirmiştir. Dinî inançları da bu arketiplere ulaşmak için kullanılan araçlar olarak betimlemiştir. Jung’un dinin kaynağını kolektif bilinç dışına bağlaması ile ilgili şu sorular sorulabilir: Dinsel olarak bireyin hissettiği huşu, rahatlık ve tatmin metafizik bir yapıdan çıkmış olamaz mı? Analitik kuramda, insanın bireyleşme olgusunu birçok metafizik kanıtı bağlayan Jung’un dinin bireyleşmeye katkısı konusundaki fikirlerinde bazı tutarsızlıklar olduğu görülmektedir (Spiegelman ve ark., 1997). Jung’un, gözlemlerine dayanarak din ve Tanrı konusundaki fikirlerini genelleştirdiği söylenebilir. Farklı coğrafyalarda, farklı kültürlerde gerçekleşen birçok dinî ritüel ve inanç sistemindeki farklılıkları açıklama konusunda da aynı tutarsızlığın devam ettiği düşünülebilir. Jung’a yöneltilen temel eleştirilerin başında terimsel bir yapı kullanması gelmektedir. Din ve psikoloji bağlamında birçok terim kullandığı ve bu durumun anlamdaki netliği sağlayamadığı birçok eleştirilen tarafından dillendirilmiştir. Tanrı sembolizasyonunun bireysel anlamda psişede simgeleştirilmesi de eleştirilmesi gereken başka bir durumdu (Fromm, 1950:31). Jung için arketiplerin

anlaşılmasında kullanılan sembollerin anlamı, tüm insanlık tarihi için aynı kullanım amacını taşımakta mıdır? Kültürel ve manevi gerçeklik kavramlarının, Tanrı ve din olgusu içerisinde fakat analitik bir sembolün dışında da görevleri olduğu söylenebilir.

J. Bowlby, anne ile kurulan ilişkinin önemine bir kuram geliştirerek bilimsel bir şekilde ortaya koymuştur. Bireyin sahip olduğu bağlanma stiline hayatın birçok alanında etken rol oynadığını savunmuştur. Tanrı-din- maneviyat fenomenleri ve bağlanma arasında nasıl bir ilişki olduğunu ortaya koyan en popüler ve kapsamlı çalışmalardan birisi Kirkpatrick'in *Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi* çalışmasıdır. İnsanın kişilik gelişimini inceleyen önemli yaklaşımlardan birisi de nesne ilişkileri kuramıdır. Kuramın önde gelen isimlerinden Winnicot (1971), geçiş nesnesinin Tanrı temsilini oluşturmada etken rol oynadığını öne sürmüştür. Nesne ilişkilerine göre Tanrı algısı, bireyin kendini güvende hissettiği kişiler arası ilişkilerin prototipini elde etmesini sağlayan bir geçiş nesnesi niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Kişilik ve kimlik yapılanmalarında dünya genelinde popüler olan bu kuramların din ve maneviyatın kişilik ve kimlik üzerindeki etkilerini araştırma ve ortaya koyma konusunda görece daha az çalışma gerçekleştirilmesi de bir eksiklik olarak anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Allport, G.W. & J. Michael Ross (1967). *Personal Religious Orientation and Prejudice*. Journal of Personality and Social Psychology. 5 (4): 432–443. doi:10.1037/h0021212.
- Ayten, A. (2017). Psikoloji ve Din. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Babaoğlu, A. (2002). Psikiyatri Tarihi. İstanbul: Okuyan Us Yayınları.
- Batson, C.D., Schoenrade, P. & Ventis, L. (1993). Religion and the Individual. New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-506208-3.
- Bloom, P. (2007). Religion is natural. Developmental Science. 10 (1):147–151. doi:10.1111/j.1467-7687.2007.00577.
- Bowlby, J. (1969). Attachment and Loss: Volume 1 Attachment. New York: Basic Books
- Brent, N. (2013). Before Religion: A History of a Modern Concept. Yale University Press
- Düzgüner, S. (2008). Dine Psikolojik Yaklaşımda Değişimin Dinamikleri. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi. Konya.
- Freud, S. (1913). Totem ve Tabu. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul, 2012 : Say Yayınları.
- (1914). Psikanalize Giriş; Nevrozların Genel Kuramı. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul, 2014: Say Yayınları.
- (1920). Haz İlkesinin Ötesinde: Ben ve İd. Çev. Saffet Murat Tuna. İstanbul, 2001: Metis Yayınları.
- (1923). Metapsikoloji Haz İlkesinin Ötesinde: Ego ve İd ve Diğer Çalışmaları. Çev. Emre Kapkın, Ayşen Tekşen Kapkın. İstanbul, 2002: Payel Yayınları.
- (1925). Yaşamım ve psikanaliz. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul, 2005: Say Yayınları.
- (1927). Bir Yanılsamanın Geleceği. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul, 2010: Say Yayınları.
- (1939). Musa ve Tektarıncılık. Çev. Kamuran Şipal. İstanbul, 2015: Say Yayınları.
- Fromm, E. (1950). Psikanaliz ve Din. Çev. Elif Erten. İstanbul, 2019: Say Yayınları.
- Gençtan., E (2002). Psikanaliz ve Sonrası. İstanbul: Metis Yayınları.

- Genia, V. (1997). The Spiritual Experience Index: Revision and Reformulation. *Review of Religious Research*, 38 (4): 344–361. doi:10.2307/3512195.
- Gorsuch, R. & Venable (1983). Development of an Age-Universal I-E Scale. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 22 (2): 181–187. doi:10.2307/1385677.
- Granqvist, P., & Kirkpatrick, L. A. (2013). Religion, spirituality, and attachment. In K. I. APA handbook of psychology, religion, and spirituality (Vol. 1):
- Güleç, C. (2016). Freud. İstanbul: Say Yayınları.
- Heimborck, H. (1991). Psychoanalytic Understanding of Religion. *The International Journal for the Psychology of Religion*.
- Howe, David (2011). Attachment across the lifecourse: A brief introduction. London:
- Jones, E. (1981). The Life and Work of Sigmund Freud, New York.
- Jung, C., G (1926). Wandlungen und Symbole der Libido. Beiträge zur Entwicklungsgeschichte des Denkens. Franz Deuticke. Berlin.
- (1933). Bilinç ve Bilinçaltının İşlevi. Çev. Engin Büyükinal. İstanbul, 2013: Say Yayınları.
- (1935). Analitik Psikolojinin Temel İlkeleri. Çev. Kamuran Şipal. İzmir, 2000: Cem Yayınevi.
- (1938). Psikoloji ve Din. Çev. Raziye Karabey. İstanbul, 1998: Okyan Us Yayınları.
- (1953). Analitik Psikoloji Üzerine İki Deneme. Çev. İsmail Hakkı Yılmaz. İstanbul, 2016: Pinhan Yayınları.
- (1960), "The Structure and Dynamics of the Psyche," CW 8. Princeton: Princeton University Press.
- (1961). Anılar, Düşler Düşünceler. Çev. İris Kantemir. İstanbul, 2001: Can Yayınları.
- (1964). İnsan ve Sembolleri. Çev. Ali Nahit Babaoğlu. İstanbul, 2007: Okuyan Us Yayınları.
- (1976). Dört Arketip. Çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul, 2000: Metis Yayınları.
- Kernberg, O. (2006). Sınır durumlar ve patolojik narsisizm. Çev. Mustafa Akay. İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Kirkpatrick, L. & Shaver, P., (1998). Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion Author Source: *Journal for the Scientific Study of Religion*, Vol. 29, No. 3.
- Kirkpatrick, L.A. (2006). Din Psikolojisinde Bağlanma Teorisi. Çev. Mustafa Koç. *Bilimname dergisi*.
- Koç, M. (2001). Din Psikolojisi Açısından Psikanaliz ve Din Bağlamında S. Freud'un 'Totem ve Tabu' Adlı Eseri Üzerine Bazı Tespitler. *Marife* 1, Sayı 3, S. 67-84
- Köse, A. (1998). Musa ve Tek Tanrıcılık: Bir Tarih Psikanalizin Açmazları. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*.
- (2016). Freud ve Din. İstanbul: İz Yayıncılık.
- LaMothe, R. (2010). God representations as transitional subjects. *Psychoanalytic Review*, 97(3), 425-49.
- Landa, S; Duschinsky, R (2013). Crittenden's dynamic-maturational model of attachment and adaptation, *Review of General Psychology*, 17 (3): 326–338,

- Palmer, M. (1997). Freud and Jung On Religion, Routledge, New York Press.
- Rizzuto, A. M. (2007). Psychoanalytic considerations about spiritually oriented psychotherapy. Washington, DC: American Psychological Association.
- Salsman, J.M., Brown, T.L.; Brechting, E.H, Carlson, C.R. (2005). The link between religion and spirituality and psychological adjustment: The mediating role of optimism and social support. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 31 (4): 522–35
- Saroglou, V., Buxant, C., Tilquin, J. (2008). Positive emotions as leading to religion and spirituality. *Journal of Positive Psychology*. 3(3): 165–73. doi:10.1080/17439760801998737.
- Schlehofer M. M.; Omoto A. M.; Adelman J. R. (2008). How Do "Religion" and "Spirituality" Differ? Lay Definitions Among Older Adults. *Journal for the Scientific Study of Religion*. 47 (3): 411–425. doi:10.1111/j.1468-5906.2008.00418.x.
- Schultz, Duane P., Ellen S., (2002). Modern Psikoloji Tarihi. Çev. Yasemin Aslay. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Spiegelman, J., M., Han, P., V., İ., Fernandez T. (1997). Jung Psikolojisi ve Tasavvuf. Çev. Kemal Yazıcı, Ramazan Kutlu. İstanbul: İnsan Yayınları
- Stevens, A. (1999). Jung. Kaknüs Yayınları. İstanbul.
- Şentürk, H. (2004). Freud' un Psikoloji ve Din Anlayışına Eleştirel Bir Yaklaşım. *Dinî Araştırmalar*, 7 (19)
- Winnicott., W., D. (1971). Oyun ve Gerçeklik. Çev: Tuncay Birkan. İstanbul, 2014, Metis Yayınları.
- Wulff, D. M. (1991). Psychology of religion: Classic and contemporary views. John Wiley & Sons